

Inhoud

Voorwoord – 7

DEEL 1 PROFESSIONELE, THEORETISCHE EN METHODISCHE ASPECTEN VAN PSYCHODIAGNOSTIEK

Hoofdstuk 1

De plaats van diagnostiek binnen het hulpverleningsproces – 13

J.A. Tak en J.W. Veerman

Hoofdstuk 2

Theoretische aspecten van diagnostiek – 51

J.A. Tak, J.W. Veerman, J.D. Bosch en G.L.G. Couturier

Hoofdstuk 3

Methodische aspecten van diagnostiek – 113

J.A. Tak en S. Begeer

DEEL 2 METHODEN VAN DIAGNOSTISCH ONDERZOEK

Hoofdstuk 4

Het diagnostisch interview met ouders, kinderen en adolescenten: intake en anamnese-gesprekken – 147

J.D. Bosch

Hoofdstuk 5

Systematische gedragsobservatie als onderdeel van psychodiagnostiek – 197

J.D. Bosch en G. Albrecht

Hoofdstuk 6

Achtergronden en gebruik van vragenlijsten voor het vaststellen van emotionele en gedragsproblemen – 211

J. Oosterlaan en J.W. Veerman

Hoofdstuk 7

Individueel testonderzoek bij kinderen – 279

J.A. Tak en N.W. Hoogervorst

Hoofdstuk 8

Verslaglegging en dossiervorming – 361

R.A.R. Bullens, J.A. Tak en M.F. Delfos

DEEL 3 DOMEINEN VAN ONDERZOEK

Hoofdstuk 9

Diagnostiek van gezinsfunctioneren – 399

J.J. van der Maas en G. Albrecht

Hoofdstuk 10

Onderzoek naar leervorderingen – 445

J.W. Geelhoed en J.P.M. Vieijra

Hoofdstuk 11

Intelligentieonderzoek – 491

J.W. Geelhoed, E.H.M. Moesker, C.C.C. Vomberg, A.J.C. Struiksma en N.W. Hoogervorst

Hoofdstuk 12

Leergeschiktheid, leertests en onderwijs – 571

A.J.J.M. Ruijssenaars, J.H.M. Hamers, P.P.M. Leseman en S.A.J. Ruiter

Hoofdstuk 13

Diagnostiek van de sociaal-emotionele ontwikkeling – 595

S. Begeer en G. Albrecht

Hoofdstuk 14

Taaldiagnostiek – 661

K. Jansonius-Schultheiss, A.M.A. Drubbel en I. Zink

Hoofdstuk 15

Diagnostiek van het motorisch functioneren – 713

M.J.M. Volman

Hoofdstuk 16

Diagnostiek vanuit een ontwikkelingsneuropsychologische benadering – 751

A. Bouma en C.E. König

DEEL 4 NAWERK

Definities bij deel 1 – 815

Lijst van afkortingen – 819

Medewerkers – 829

Register – 835

Overzicht van de in dit boek besproken tests, vragenlijsten en interviews, voor zover verkrijgbaar in Nederland en/of Vlaanderen

Voorwoord

Dit boek is tot stand gekomen vanuit de theorie en de hulpverleningspraktijk bij kinderen, jongeren en hun gezinnen. De integratie van theorie en praktijk vindt haar weerslag in de gevarieerde achtergrond van de auteurs. Het boek richt zich dan ook op een grote diversiteit aan settings en disciplines, waarbij een zo breed mogelijke toepasbaarheid wordt nagestreefd.

Bij kinderen en jongeren is sprake van een voortdurende interactie tussen cognitieve, sociale, emotionele en lichamelijke ontwikkeling. Al deze aspecten hebben weer een verband met de opvoedings-, de leer- en de sociale omgeving. In de hulpverlening aan kinderen en jeugdigen en hun gezinnen wordt men daardoor voortdurend geconfronteerd met gecompliceerde vragen. Zo kunnen leerproblemen, gedragsproblemen en problemen van en tussen ouders tegelijkertijd voorkomen. Om aan die complexiteit recht te doen, is dit boek omvangrijk. Uitgangspunt is, dat verantwoorde psychodiagnostiek een eerste vereiste is om te bepalen of hulpverlening noodzakelijk is en waar deze vervolgens uit kan bestaan. Dat roept vragen op: welke aspecten dienen onderzocht te worden? Waarmee? En hoe uitgebreid dient dat te gebeuren? Om zulke vragen te beantwoorden zijn persoonlijk-professionele, theoretische en methodische overwegingen nodig. Deze worden besproken in het eerste (methodische) deel van dit boek. Dit deel vormde voor alle auteurs het uitgangspunt voor de wijze waarop in hun eigen hoofdstuk de relatie tussen empirische kennis en praktisch werken werd vormgegeven. Na de methodische inleiding worden in deel twee verschillende onderzoeksmiddelen besproken (het interview, de observatie, vragenlijsten en tests) en in deel drie de onderzoeksdomeinen: ouderschap, leervorderingen, intelligentie, leergeschiktheid, sociaal en emotioneel functioneren, taal, motoriek en neuropsychologische ontwikkeling. Er bestaat behoefte aan dit handboek, zo blijkt uit het succes van voorgaande drukken. Het handboek heeft bijgedragen aan het onderwijs op dit terrein, zowel in de hogere beroepsopleidingen als in het (pre- en post)academisch onderwijs. Dit alles heeft de redactie gestimuleerd om op de ingeslagen weg door te gaan en te blijven reflecteren op de aan grote veranderingen onderhevige en complexe praktijksituatie. Deze achtste druk is opnieuw herzien en gewijzigd. Ditmaal zijn de eerste drie hoofdstukken, die het methodische deel vormen, drastisch herschreven. Alle hoofdstukken zijn aangepast aan de laatste inzichten, recente onderzoeksmiddelen en de nieuwe terminologie van de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-5). Ook heeft de systeembenadering meer aandacht gekregen. In deze druk is er nog meer aandacht voor zeer jonge kinderen (ditmaal verdeeld over de verschillende hoofdstukken), alsmede voor de multiculturele aspecten binnen de psychodiagnostiek, en instrumenten die bruikbaar zijn in het Vlaamstalig gebied. Tot slot is de doelgroep, waar relevant, uitgebreid naar adolescenten.

Deze achtste druk telt minder hoofdstukken dan de voorgaande drukken. Het hoofdstuk over zeer jonge kinderen is nu verspreid over de andere hoofdstukken. De hoofdstukken over gespreksvoering met ouders en met kinderen zijn samengevoegd, en de scheiding tussen gezinsdiagnostiek en diagnostiek van disfunctioneel ouderschap is opgeheven.

De inhoud van het hoofdstuk over persoonlijkheidsonderzoek is aangepast en ingevoegd in het hoofdstuk over de sociaal-emotionele ontwikkeling. De nieuwe volgorde in de hoofdstukken over tests en vragenlijsten sluit beter aan bij de gehanteerde volgorde in de onderzoekspraktijk. De toegankelijkheid en studeerbaarheid van deze druk is vergroot door naast een register ook een lijst met definities op te nemen. De tekst is gemoderniseerd en voorzien van casuïstische illustraties. Ook worden voorbeelden van diagnostische valkuilen beschreven.

De redactie bedankt de diverse auteurs voor hun revisie en alle geraadpleegde deskundigen voor hun advies – achterin worden ze met name genoemd – en staat open voor suggesties uit de praktijk. Deze kunnen per e-mail gestuurd worden naar info@tijdstroom.nl, onder vermelding van de titel van dit boek.

De redactie
Amsterdam, 2014

Medewerkers

- Drs. G. (Gonnie) Albrecht* is psycholoog en gedragstherapeut. Zij is als methodiekontwikkelaar en onderzoeker verbonden aan PI Research, dochteronderneming van De Bascule te Duivendrecht. Zij is landelijk hoofdsupervisor en -opleider van het Parent Management Training Oregon-Model (PMTO).
- Dr. S. (Sander) Begeer* is Universitair Hoofddocent aan de afdeling ontwikkelingspsychologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zijn aandachtsgebieden zijn de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met psychopathologie, in het bijzonder kinderen met autisme.
- Dr. J.D. (Joop) Bosch* is verbonden aan de afdeling Ontwikkelingspsychologie van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Binnen een samenwerkingsverband tussen de VU en het Paedologisch Instituut (PI), nu de Bascule in Amsterdam, is hij jarenlang werkzaam geweest als klinisch psycholoog en kinder- & jeugdgedragstherapeut. Vanuit interesse voor psychosomatiek combineerde hij later onderwijs, onderzoek en cognitieve gedragstherapie ook ten behoeve van morbide obesitas binnen de Nederlandse Obesitas kliniek (NOK) in Hilversum. Tevens is hij nog steeds werkzaam als supervisor bij de Vereniging voor Cognitieve Gedragstherapie (VGCT).
- Prof.dr. A. (Anke) Bouma* is als emeritus hoogleraar klinische neuropsychologie van de levensfase verbonden aan de afdeling Klinische en Ontwikkelingsneuropsychologie van de Rijksuniversiteit Groningen. Haar publicaties zijn vooral gericht op de hersenlateralisatie en de neuropsychologische diagnostiek van kinderen, volwassenen en ouderen met verschillende hersenaandoeningen en ontwikkelingsstoornissen.
- Dr. R.A.R. (Ruud) Bullens* is klinisch psycholoog/psychotherapeut. Hij is werkzaam als directeur van het Diagnostisch Expertise Centrum (DEC: forensische diagnostiek) te Amsterdam, en senior consultant van de Waag (forensisch psychiatrische polikliniek, onderdeel van *de Forensische Zorgspecialisten*, vestiging Amsterdam). Hij is ook geregistreerd in het Nederlands Register Getuigen Deskundigen (NRGD).
- Drs. G.L.G. (Guy) Couturier* studeerde aan de Katholieke Universiteit Leuven en is klinisch psycholoog, Infant Mental Health-specialist DAIMH, kinder- en jeugdpsycholoog specialist NIP en kinder- en jeugdpsychotherapeut specialist VKJP. Hij heeft zich gespecialiseerd in de zorg voor kinderen van 0 tot 7 jaar en hun ouders. Hij werkt in eigen praktijk in Wijchen en Nijmegen. Tevens is hij als docent betrokken bij postacademische opleidingen in binnen- en buitenland.
- Dr. M.F. (Martine) Delfos* is biopsycholoog, wetenschapper, therapeut en schrijfster. Zij studeerde psychologie en Franse taal- en letterkunde aan de Universiteit Utrecht, waar zij promoveerde op een onderzoek naar de betekenis van schrijven voor rouwverwerking bij Franse schrijvers. Zij is zelfstandig gevestigd psycholoog en schrijft boeken op het gebied van psychologie. In 1987 richtte zij het onderzoeksinstituut Picowo op om biopsychologische modellen te onderzoeken. Haar specialisaties zijn onder andere relatietherapie, autisme, anorexia en meervoudig getraumatiseerde kinderen en volwassenen.
- Drs. A.M.A. (Ans) Drubbel*, klinisch linguïste, studeerde algemene taalwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam, met als bijvak onder andere orthopedagogiek. Zij is gespecialiseerd in het taalonderwijs in het speciaal (basis)onderwijs. Zij was verbonden aan het Centrum voor educatieve dienstverlening te Rotterdam. Tevens was zij betrokken bij post-hbo-opleidingen ten behoeve van het vak Nederlands als tweede taal.

- Drs. J.W. (Jan) Geelhoed* is schoolpsycholoog en als zodanig verbonden aan De Bascule te Duivendrecht. Hij was werkzaam bij een van de Bascule-scholen en PI-research en is nu verbonden aan de afdeling Leerstoornissen en Schoolpsychiatrie. Zijn specialisatie is problematiek op het snijvlak van speciaal onderwijs en kinderspsychiatrie.
- Dr. J.H.M. (Jo) Hamers* was universitair hoofddocent leerstoornissen aan de Universiteit van Utrecht (1975-2010). Hij promoveerde in 1984 met A.J.J.M. Ruijssenaars op een proefschrift over leergeschiktheid en leertests. Na zijn pensionering is hij in dienst getreden van de RINO Groep Utrecht waar hij onderwijs verzorgt in de GZ-opleiding, de Jeugdzorg, het Maatschappelijk werk en incompany cursussen.
- N.W. (Noortje) Hoogervorst MSc* studeerde orthopedagogiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en is werkzaam op het orthopedagogisch didactisch centrum Saenstroom opdc te Wormerveer. Daarnaast verzorgt zij onderwijs en trainingen.
- Dr. K. (Kino) Jansonius-Schultheiss* volgde de opleidingen voor logopedie en akoepedie en studeerde Nederlandse taal en letteren te Leiden en Algemene taalwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam, waar zij promoveerde op de spraak/taalverwerving van kinderen met schisis. Zij werkt als klinisch psycholinguïst en onderzoeker bij ACLC (*Amsterdam Center for Language and Communication*), vakgroep Geesteswetenschappen, van de Universiteit van Amsterdam.
- Drs. C.E. (Claudia) König* is klinisch psycholoog. Zij heeft zich gespecialiseerd in de neuropsychologie van het kind. Ze is werkzaam als klinisch neuropsycholoog bij het Regionaal centrum voor kinderen jeugdpsychiatrie (RCKJP) te Hilversum. Tevens is zij docent bij doctorale en postdoctorale opleidingen en supervisor voor de opleiding klinische neuropsychologie.
- Prof.dr. P.P.M. (Paul) Leseman* is sinds 2003 hoogleraar orthopedagogiek, in het bijzonder leerstoornissen, aan de Universiteit Utrecht, afdeling Pedagogische en onderwijskundige wetenschappen. Hij is tevens wetenschappelijk directeur van het Langeveld Instituut voor pedagogisch en onderwijskundig onderzoek. Zijn specialisatie is de vroege taal- en geletterdheidsontwikkeling van allochtone kinderen.
- Dr. J.J. (Jan) van der Maas*, klinisch psycholoog-psychotherapeut/systeemtherapeut. Hoofd behandeling gezinspsychiatrie van het academisch centrum voor kinderen jeugdpsychiatrie de Bascule te Duivendrecht; als hoofddocent verbonden aan de RINO Amsterdam.
- Drs. E.H.M. (Manoushka) Moesker*, Gz-psychologe en cognitief gedragstherapeute bij Spurt psychologiepraktijk. Tevens is zij docent bij doctorale en postdoctorale opleidingen en supervisor voor de opleiding tot Gz- en schoolpsycholoog.
- Prof.dr. J. (Jaap) Oosterlaan* is als hoogleraar verbonden aan de Faculteit Psychologie en Pedagogiek van de Vrije Universiteit Amsterdam en directeur van Follow Me, een multidisciplinair follow-up centrum van het Emma Kinderziekenhuis van het Amsterdams Medisch Centrum en de afdeling Kindergeneeskunde van het VU medisch centrum in Amsterdam. Zijn wetenschappelijk werk concentreert zich op onderzoek naar psychopathologie, waaronder ADHD en antisociaal gedrag, en aandoeningen aan het centraal zenuwstelsel die bijvoorbeeld optreden bij vroeggeboorte en traumatisch hersenletsel. Hij is auteur van meer dan 200 publicaties in internationale vaktijdschriften.
- Prof.dr. A.J.J.M. (Wied) Ruijssenaars* is sinds 2004 hoogleraar orthopedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen. Voordien vervulde hij van 1987 tot 1993 een leeropdracht aan de Katholieke Universiteit Leuven en van 1993 tot 2003 aan de Universiteit Leiden. Behalve over leergeschiktheid – vooral in samenwerking met Jo Hamers – publiceerde hij over diagnostiek en behandeling, dyslexie, dyscalculie en theoretische orthopedagogiek. Momenteel heeft zijn onderzoek betrekking op ernstige en meervoudige beperkingen.

- Dr. S.A.J. (Selma) Ruiter* promoveerde in 2007 op een proefschrift over de Bayley Scales of Infant Development en heeft zich daarna als onderzoeker bij afdeling Orthopedagogiek van de Rijksuniversiteit Groningen gespecialiseerd in ontwikkelingsdiagnostiek van jonge kinderen met een beperking. Zij is daarnaast werkzaam als docent bij verschillende postmaster-opleidingen en als psychodiagnosticus, trainer en onderzoeker in een eigen eerstelijnspraktijk.
- Dr. A.J.C. (Chris) Struiksma* is psycholoog en senior onderzoeker-ontwikkelaar bij de CED-groep te Rotterdam.
- Drs. J.A. (Jurjen) Tak* is orthopedagoog, klinisch psycholoog-BIG N.P. en supervisor. Hij studeerde speciale pedagogiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en was werkzaam op een ZMLK-school, een Medisch Kleuterdagverblijf en een Jeugdzorg Adviesteam voor het basisonderwijs. Als docent werkzaam aan de hbo- en masteropleidingen pedagogiek van de Hogeschool van Amsterdam en verschillende RINO's, en als psychodiagnosticus, trainer en supervisor in eigen praktijk.
- Prof.dr. J.W. (Jan Willelem) Veerman* is emeritus hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Na zijn studie klinische psychologie aan de Vrije Universiteit is hij betrokken geweest bij tal van onderzoeken in de jeugdzorg en heeft hij meegewerkt aan verscheidene (inter)nationale publicaties hierover. Hij heeft als onderzoeker in verschillende instellingen voor jeugdzorg gewerkt en hij was tot aan zijn pensionering ook directeur van Praktikon. Hij is mede-oprichter van het Samenwerkingsverband Effectieve Jeugdzorg Nederland (SEJN) waarin onderzoeksorganisaties en praktijkinstellingen in de jeugdzorg samen meer zicht op effectiviteit krijgen.
- Drs. J.P.M. (Jehanne) Vieijra-Middelhoff* is schoolpsychologe. Zij is als zodanig werkzaam bij de Bascule te Duivendrecht. Zij is hoofd van de afdeling Leerstoornissen en Schoolpsychiatrie. Zij is tevens docent in doctorale en postdoctorale opleidingen.
- Dr. M.J.M. (Chiel) Volman* studeerde Bewegingswetenschappen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is nu als universitair docent verbonden aan de Universiteit Utrecht, afdeling Pedagogische Wetenschappen. Zijn specialisatie is de motorische, cognitieve en sociale ontwikkeling van kinderen met een motorische beperking.
- Drs. C.C.C. (Cathelijne) Vomberg*, psycholoog in opleiding tot Gezondheidszorgpsycholoog, is werkzaam bij de polikliniek gedragsstoornissen van de Bascule te Duivendrecht.
- Prof. dr. I. (Inge) Zink* is als deeltijds hoogleraar verbonden aan de onderzoeksgroep ExpORL van het departement Neurowetenschappen en aan de masteropleiding Logopedische en Audiologische Wetenschappen van de KU Leuven. Haar onderzoeks- en onderwijsdomeinen zijn taalontwikkeling en taalontwikkelingsstoornissen. In het Multidisciplinair Universitair Centrum voor Logopedie en Audiologie (MUCLA) van het UZ Leuven is ze verantwoordelijk voor de diagnose van kinderen met spraak/taalontwikkelingsstoornissen.